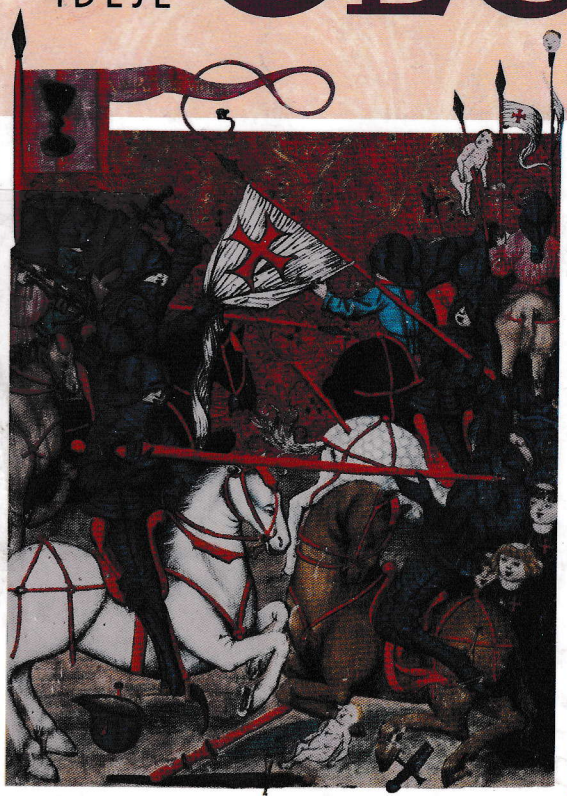

FRANTIŠEK ŠMAHEL

HUŠITSKÉ ČECHY

STRUKTURY
PROCESY
IDEJE

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY

I.

HUSITSKÁ REVOLUCE
– ANOMÁLIE
EVROPSKÝCH
DĚJIN?

1. Husitství jako příběh a tázání

V ČERVNU 1412, TEDY 105 LET PŘED MARTINEM LUTHEREM, vystoupil vůdce českého opravného hnutí Jan Hus veřejně proti „pochybným a klamným odpustkům současného papeže“.¹⁾ Hlavní město Českého království poprvé zažilo otřesy, jež se měly v různých obměnách opakovat po celé 15. století. Prahou zněly potupné výkřiky a popěvky, truhly papežských výběrčích byly znečištěny výkaly a na závěr studentské maškarády provokativně skončily v plamenech odpustkové bubly. Tři z demonstrantů byli zatčeni a popraveni. Počínající česká revolta dostala své první mučedníky.²⁾ Na osudové křižovatce Hus zůstal věren svému poslání a vzepřel se proti králi se stejnou rozhodností, s jakou dříve odmítl poslušnost arcibiskupovi a papeži. O tři roky později se nesklonil ani před autoritou koncilu a zaplatil za to životem. Kostnické hranice jen přilily oleje do ohně.³⁾ Husitská šlechta protestovala proti svévoli koncilu a nedlouho nato zaštitila i pražskou univerzitu, která manifestačně vyhlásila spásonosnost laické eucharistie *sub utraque specie*.⁴⁾ Rozhněvaní klerici a nespokojení mluvčí frustrované inteligence zmnožovali podhoubí sociální kritiky, radikálních reforem i upjatého puritanismu. Neklidnou zemi naplňovaly přehnané tužby i varovné hlasy, naděje i velký strach.

Něco se muselo stát. Husité se shromažďovali na horách s biblickými jmény, odpůrci kalicha mobilizovali síly. Revoluce vypukla v neděli 30. července 1419 pádem radnice na Novém Městě pražském a defenestrací představitelů královské moci.⁵⁾ Krále Václava IV. ranila mrtvice, ani po smrti se však nedočekal klidu. Po roce opilý dav exhumoval jeho tělo a nestoudně se posmíval mrtvému vladaři.⁶⁾ Monarchie se otrásla v základech a spolu s ní opory a hodnoty starého režimu. Období pasivního chlíasmu vystřídala horečná činorodost. Zemí proběhla obrazoborecká smuť⁷⁾ a na nedobytné ostrožně u spařeného jihočeského města Sezimova Ústí vznikla v únoru 1420 první spotřební komuna evropské historie, jež dostala biblické jméno Tábor.⁸⁾

Zatímco táborští volnomyšlenkáři rozumovali a snili o nacházejícím věku hojnosti, ducha i sexuální volnosti, v němž nebude ani páni ani poddaných, výbory „obecného dobra“ v Praze prověřovaly po-

stojí měšťanů a konfiskovaly majetek uprchlých odpůrců.⁹⁾ Hranice s pikarťáky i adamity ukončila etapu nadčasových vizí. Revoluce však nepožádala jen své děti. Vnější nebezpečí čas od času spojovalo revoluční frakce na život a na smrt nejen na válečném poli, ale i na půdě ústavodárného shromáždění. Zemský sněm v Čáslavi v červnu 1421 vyhlásil čtyři články prážské ústavního zákona, římskému králi Zikmundovi upřel nároky na českou korunu a vládu svěřil dvacetičlennému direktoriu složenému z představitelů vyšší i nižší šlechty, husitských obcí a měst. Nová vláda se ani nestarala ujmout moc a novo nadešel čas vnitřního boje.¹⁰⁾ To již husitská vojska pod vedením Jana Žižky měla za sebou vítězství nad mnohonásobnou přesilou armád dvou křesťanů.¹¹⁾

Z více než pětiletých bojů o moc vyšla vítězně bratrstva táborů a orebitů opírající se o královská města a o válečnické zkušenosti kašpárské gentry, které revoluce poskytl nebyvalé uplatnění. Na špičce boje však stáli i schopní zástupci „obecného lidu“. Nikdy dříve

„Žižka náš bratr věrný“
v čele svého vojska.
Obrazová tabule Janička
Zmílelého z Písku
v Jenském kodexu z doby
kolem roku 1500

a nikdy také později české země nebyly tak dlouho v popředí evropského dění jako ve dvacátých letech 15. století.¹²⁾ Zatímco papežští legáti svolávali další neúspěšné křižácké vojska, husitská vojska přešla do ofenzivy a budila respekt i strach ve všech koutech střední Evropy. Travný útek křižáků od Domažlic v létě 1431 donutil katolický svět ke změně taktiky. Na jaře 1433 představitelé církve poprvé byli přinuceni jednat jako rovnými s rovnými s delegací heretické země.¹³⁾

Co nedokázal oheň a meč, napravily zákulisní intriky diplomatů koncilu, kterým se podařilo rozstřípit zajmovou jednotu revolučních stran. Schylovalo se k husitskému termidoru. V bitvě u Lipan koncem května 1434, kde proti sobě stála vojska pod stejnými korouhvemi, vzala za své vojenská síla husitských bratřev.¹⁴⁾ Jakkoli se touto bitvou uzavřela vrcholná fáze revoluce, radost nepřítel byla předčasná. Lipany neznamenaly konec husitství, nýbrž jen urychlily proměnu revoluční struktury ve prospěch středu a pravcových sil. Vlastní územní sféra české hereze se tím nijak nezměnila, což se také odrazilo v závěrečných smlouvách – kompakťátech mezi českým sněmem na straně jedné a mezi císařem Zikmundem a basilejským koncilem na straně druhé. Svoboda kalicha byla výslovně přiznána všem Čechům i Moravanům, čímž kompakťáta zaručovala větší míru náboženských svobod než teritoriální princip augsburského míru z roku 1555.¹⁵⁾

Revoluce se svými důsledky hluboko zasáhla do ústrojí celé země. Z církevní organizace nezůstal kámen na kameni. Obrovské zábery církevního zboží posílily pozice šlechty i královských měst, která na českém sněmu zaujala místo duchovního stavu. Restaurační pokusy nespěly a katolici se chtěli nechtě museli smířit s mocenskou převahou zemského utrakvismu, jenž se stal základem „národního“ království Jiřího z Poděbrad.¹⁶⁾ Projekt mezinárodní křesťanské unie, kterým v roce 1464 pražský dvůr mohl přenést pozornost od české otázky k nutnosti společného postupu proti tureckému nebezpečí, zmařila papežská diplomacie. Nepomohla ani přátelská smlouva s Francií o tři roky později.¹⁷⁾ Války o kalich vypukly nanovo. Dlouhodobé mocenské přesuny ve prospěch vysoké šlechty, v nichž navenek primát víry převažoval nad stavovskými a patriotickými zájmy, dozněly až v náboženském smíru z roku 1485. Revoluční ideály dávno již upadly v zapomnění, Čechy však i nadále zůstaly zemí dvojnásobně legitimní víry a první skutečně již reformní církve. Jednoty bratrské, zemí, v níž zvířela náboženská tolerance z nutnosti.

Pokud uvedené jevy a události připomínají některé přelomové momenty z pozdějších dějin Německa, Nizozemí, Anglie a dokonce i Francie, není to náhodné. České husitství jako předčasná generální

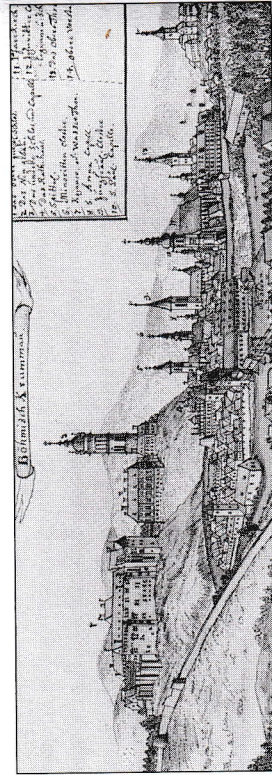
zkouška novověkých reforemací a revolucí se v mnohém ohledu jeví anomálií nejen české, ale i evropské historie.

Jsou témata, jež historie jako věda nemůže pomíjet jen proto, že fakticita jejich dějového průběhu je již v dostatečné míře známa. V případě husitství historie událostí přerůstá do historie obecné, či, jak by řekl Jacques Le Goff, do historie „totální“, v níž se prolínají odosobněné determinanty dlouhodobého vývoje se zápasem o bytí a nebytí jednotlivce, rodiny, společenských skupin a stavů.¹⁸⁾ Tváří v tvář tomuto existenciálnímu dramatu nebude a ani nemůže stát v popředí mého výkladu metodologická inovace, nýbrž lidské osudy jednotlivců i pospolitostí hned několika generací. Jedno však nevytlučuje druhé, a proto také problémy, na něž kladu důraz, dostanou přednost před chronologickým souhrnem. Postupně se budu ptát, odkud pramenily zdroje sociálního přetlaku, jaká role připadla národním a náboženskému sentimentu a v čem husitství urychlilo nebo naopak retardovalo dlouhodobé tendence. Všechny tyto otázky směřují k společnému, sčítá však splnitelnému úkolu: k postžení revolučního fenoménu v rámci první fáze evropské reformace.

6. Revoluce před revolucemi?

MÁME-LI ZÁVĚREM POSOUDIT, čím husitství v českých i obecných dějinách bylo a co po sobě zanechalo, musíme odlišovat různé kategorie dějinného času. Některé základní faktory „dlouhé vlny“ se nezměnily: v první řadě rozloha českého státu a jeho ekonomika spočívající na agrární produkci a řemeslné výrobě. Jiné faktory a jevy naopak byly jednorázovým důsledkem revoluční situace a měly jen krátké trvání. Tábořská spotřební komuna se udržela několik měsíců, revolučnímu volnomyšlenkářství byly vyměřeny dva tři roky, pozoruhodná aktivita žen zmizela z veřejného života kolem roku 1428, vojenská síla autonomních radikálních bratrstev zanikla v roce 1434 apod. Všechny tyto krátkodobé momenty pustíme dočasně ze zřetele. Nikoli snad proto, že bychom posuzovali husitství jen na základě toho, co z něho zbylo – revoluční epopej, jak netřeba opakovat, dosáhla svého nadčasového zenitu v událostech dvacátých a první poloviny třicátých let –, nýbrž proto, abychom jednoznačněji mohli postihnout trvalost revolučních důsledků a proměn.

Obrovský rozsah přesunu držby pozemkového majetku, k němuž došlo během husitské revoluce, byl ve starších českých dějinách srovnatelný jen s konfiskacemi šlechtických dominií po porážce protihabsburského povstání českých stavů v roce 1620. Podle střízlivého odhadu na základě dosavadních výzkumů církev v Čechách více méně trvale ztratila 80 procent svého pozemkového zboží. Sekularizace církevních statků měla několikerou podobu a několik fází. Spontánní zámory dosáhly největšího rozsahu v mocenské sféře tábořského a východočeského bratrstva. Příkladně tábořský svaz se postupně zmocnil rozsáhlých držav arcibiskupského zboží a neměně významných statků řady klášterů. Při narovnání s císařem Zikmundem v letech 1436–1437 město formou zápisu získalo sice jen menší část z původ-

Český Krumlov, sídlo Oldřicha z Rožmberka, vyobrazení z 18. století

ních záborů, i ta však tvořila panství střední velikosti o třech městech, 49 vesnicích a 600 poddanými. Revolucí získané statky rodily statky nové. Krátce před konfiskacemi roku 1547 se tábořské panství rozrostlo na 130 poddanských lokalit s více než tisícem usedlých. Tento jev měl širší platnost, neboť výnos z revolučních konfiskátů umožňoval vzrůst pozemkové držby i v jiných případech.²²⁸⁾

Spontánní ráz měly i některé zábery v katolických oblastech Čech. Na území plzeňského landfrýdu, kde se můžeme opřít o zevrubný pramenný výzkum, bylo v letech 1419–1421 zeizeno nebo zastaveno téměř 70 procent veškerého pozemkového majetku církevních institucí.²²⁹⁾ Zvláštní formou tohoto nelegálního postupu bylo zeizení církevního zboží pomocí zfalšovaných královských zápisů. Katolický magnát Oldřich z Rožmberka se tímto způsobem zmocnil rozsáhlých držav klášterů Zlaté Koruny a Milevska.²³⁰⁾ V zásadě je tedy třeba rozlišovat jednak dočasnou držbu do Zikmundova nástupu na český trůn (respektive do závěru královské revizní komise z let 1453–1454), jednak dlouhodobé majetkové přesuny. Formou výpalného i násilné rekvizice poddanských dávek l'ábor například ve své doméně po řadu let odcerpával nadprodukt některých panství svých světských odpůrců. Ztrátou vojenské moci i postupným návratem k právnímu řádu se znovu začala uplatňovat stará či nově legalizovaná vlastnická práva. V řadě případů byla sekularizace legalizována dodatečnými právními porizeními různé povahy, přičemž převod zápisných statků do svobodného vlastnictví držitelů se protáhl až do druhé poloviny 16. století.

Rozhodující váhu tu měla skutečnost, že naprostá většina církevních a zeměpanských statků přešla do rukou nových držitelů formou Zikmundových zápisů. Více než důvody politické (získání spojení mezi rojalistickou šlechtou a ústupky husitům v době jednání o kompaktáta) na Zikmunda tlačily zřetele finanční povahy, neboť válka proti husitům stála obrovské sumy, zdaleka přesahující možnosti jeho pokladny. Starý systém zemské hotovosti na lenním principu se hned na počátku revoluce zcela rozpadl, takže Zikmundovi nezbylo nic jiného než se spolehnout na námezdná vojska. Úhrn sum vyplacených české šlechtě za žold v Zikmundových službách v letech 1420–1423, tj. v době jeho přímé válečné aktivity, známe jen zčásti, i tak však tvoří nezanedbatelnou položku 103 680 kop grošů českých.²³¹⁾ Při kritice- kem nedostatku hotových peněz Zikmund dával svým hejtmánům záruky na církevní i královské statky. V této první fázi na počátku dvacátých let šlo tedy veskrze o legalizaci církevních záborů katolickou šlechtou, na což se často zapomíná. Druhou vlnu zápisů přinesla léta 1436–1437, v níž naopak již převažovaly zápisy husitské šlechtě

a zčásti i městům. Tyto zápisy vesměs bývají považovány za taktický politický ústupek rozhodujícím činitelem husitské majority země. Ve skutečnosti, jak soudím, tomu tak bylo jen zčásti a z nezbytí jako v případě Tábora. Vesměš všichni z husitských hejtmánů a šlechticů, kteří získali Zikmundovy zápisy, domohli se v průběhu válečných let obrovských hotovostí z kořisti, výpalného i výkupného za zajatce, takže mohli zápisné sumy skutečně také zaplatit. Zikmund tak spojil politické cíle s finančním profitem. Nic jiného mu ani nezbyvalo, protože hotové peníze neustále potřeboval a protože tak jako tak nemohl zbavit husitské hejtmány faktické správy nelegálně držených statků.

Částečnou představu o rozsahu sekularizace podávají akta královské revindikační komise z let 1453–1454, jejímž úkolem byla revize právoplatnosti nově drženého zboží a jeho eventuální konfiskace ve prospěch královské komory. Na rozehvacení církevního i královského majetku se legálně i nelegálně podle těchto akt podílelo 215 šlechtických rodů, šest měst, 43 měšťanů a 21 osob nejistého původu. Celkem 85 procent nových držitelů se prokázalo legitimními nároky. Jen malá část tak přišla o revoluční zisky. Takřka 90 procent církevního majetku projednávaného před komisí přešlo trvale do světských rukou. Většiny statků se zmocnilo několik málo šlechticů, zatímco 60 procent držitelů se muselo spokojit s jednou až dvěma vesnicemi. Největší ztráty utrpěla pražská kapitula (58 lokalit), kláštery sedlecký (49), sázavský (38), zbraslavský (36) a plavský (35).²³² Dílčí oblastní sondy ukázaly, že řada sekularizovaných statků unikla pozornosti revindikační komise. Celkový rozsah dopodrobna zatím známe v plzeňském kraji, kde jen během dvou let 1419–1420 církevní instituce přišly o 276 z dřívějších 469 celých vsí a 41 ze 70 vsí v částečném vlastnictví. Vyšší šlechta se zmocnila 71 procent celých vsí a 56 procent vsí dělených, téměř celý zbytek připadl na šlechtu nižší, neboť města se na sekularizaci v tomto kraji prakticky nepodílela.²³³

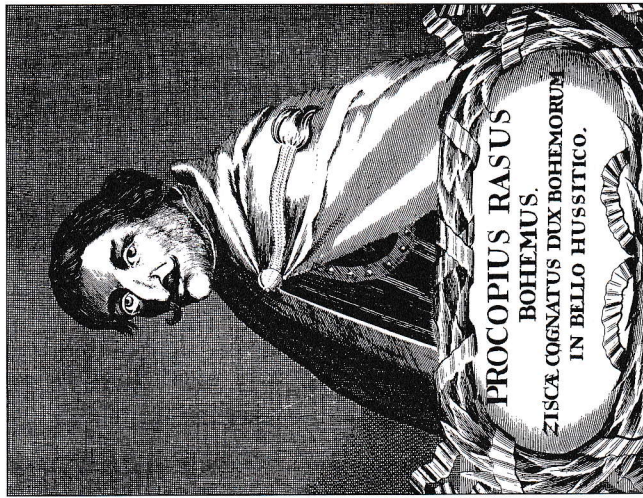
Naproti tomu na Moravě došlo k sekularizaci církevního majetku jen ojedinele, i když také zde církev během válečných let utrpěla značné materiální škody. Statky, které církev na Moravě během revoluce legálně nebo prostým zábohem dočasně ztratila, jí právně dále náležely, takže mohly být restituovány.²³⁴ Přes dílčí krajové rozdíly a některé výjimky obecně platí, že církev v Čechách přišla o naprostou většinu své pozemkové držby. A třebaže se menší část statků postupem doby vrátila původním majitelům, revoluční doba po sobě zanechala doslova a do písmene **chudou církev** v duchu třetího pražského artikulu. Sekularizace záhy však ukázala i svůj rub, neboť chudí duchovní neměli z čeho žít. Když se v roce 1437 vrátili někteří kanovníci pražské

kapituly, dostávali týdenní plat z královské komory. Strádné farní stoly čekaly i na kališnické kněze, neboť městské obce a světské vrchnosti vážily každý gros vynaložený na duchovní správu, nehledě na to, že duchovenstvo bylo pod bdělou kontrolou laických věřících.²³⁵

I jinak byla kariéra kněze v utrakvistických oblastech spojena s nevelkými nesnázemi. Jelikož se utrakvisté přidrželi apoštolské posloupnosti, byli adeпти kněžského svěcení většinou odkázáni na prodejné italské biskupy, z nichž někteří dokonce pobývali v Čechách. Zvlášť nepatrný je pokles počtu duchovenstva v Praze. Zatímco kolem roku 1100 šlo o 1200 osob, o sto let později jich bylo o tisíc méně. Připadali v předhusitské době dva až tři klerici na jednu faru, musel nyní stačit na správu velkých farností jeden kněz. Místo toho, aby se slovo boží dostalo bez zábran každému, jak požadoval první z husitských artikulů, většina venkovských far zcela osířela. Při srovnání s předrevolučními poměry však nelze přehlédnout zmíněnou už hypertrofii církevních institucí před rokem 1420, kterou jsem vysledoval na příkladu benešovského děkanátu. Z 20 předhusitských far tu bylo v 16. století obsazeno jen jedenáct, přičemž v druhé polovině 15. století byl stav ještě nižší. Příznačné však je, že pokles počtu far se nezastavil ani v období rekatolizace (v období let 1677–1713 bylo obsazeno jen šest far) a že ani později počet far a duchovních tohoto děkanátu nedosáhl předhusitského stavu. V době druhého rozmachu církevní správy kolem roku 1900 bylo na sledovaném území jen jedenáct far s 19 duchovními, zatímco v předhusitské době připadalo na 20 far 48 kněží.²³⁶ Radikální zásah husitské revoluce v tomto ohledu patrně jen urychlil řešení, k němuž by tak jako tak muselo dojít.²³⁷

Z politické moci a vnitřní správy katolické církve nezůstal v pohybu ani zbytek téměř kamenné Prahy. Prelátský stav až do roku 1627 zcela zmizel ze státních orgánů a ze stavovských shromáždění. Litomyšlské biskupství fakticky zaniklo v roce 1426, sedisvakance pražského arcibiskupského stolce se protáhla až do roku 1561, na 170 klášterů zaniklo nebo bylo pobořeno, obrazoborecké bouře a léta války zanechaly zhoubné stopy na několika stech kostelů.²³⁸ Ani zrušení kompaktát papežem Piem II. v roce 1464 nepřineslo žádnou změnu, neboť v rámci českého státu si kompaktáta podržela platnost ustanovilo zákona až do roku 1562. V té době se však již utrakvistická ústředí zcela rozplynula v nových evangelicko-protestantských konfesionech, k nimž se na přelomu 16. a 17. století hlásilo na 80–90 procent všech obyvatelstva.

Rozpadem klášterních dominií utrpěla značně ztráty i královská komora, jež přišla o nemalé částky z každoroční speciální berně. Mno-

„Čech Prokop Holý,
(sým významem)
rovný Žižkovi, vůdce
Čechů v husitské
válce“ stojí v popise
imaginárního
vyobrazení z konce
17. století.

hem větší dosah pro hospodářskou základnu panovnické moci měl rapidní úbytek zeměpanského majetku, který se do konce 15. století téměř rozplynul. Z 67 královských hradů a panství Václavovy éry zůstaly v roce 1490 jen čtyři. Zadluženost dvora vzrostla v jagellonské době natolik, že královská kancelář vydávala dlužní úpisy i na jeden zlatý pro potřeby prázdné kuchyně. A protože věřitelé již králi přestali důvěřovat, stavovská obec si roku 1498 vynutila dělenou pravomoc při výplatách z kutnohorské mincovny, jež byla vedle městské berně základním zdrojem královských příjmů. Ostatně i samotný dvůr, na němž chyběli právníci, učenci i dvorní dámy, byl co do počtu osmkrát menší než dvůr francouzského krále.²³⁹

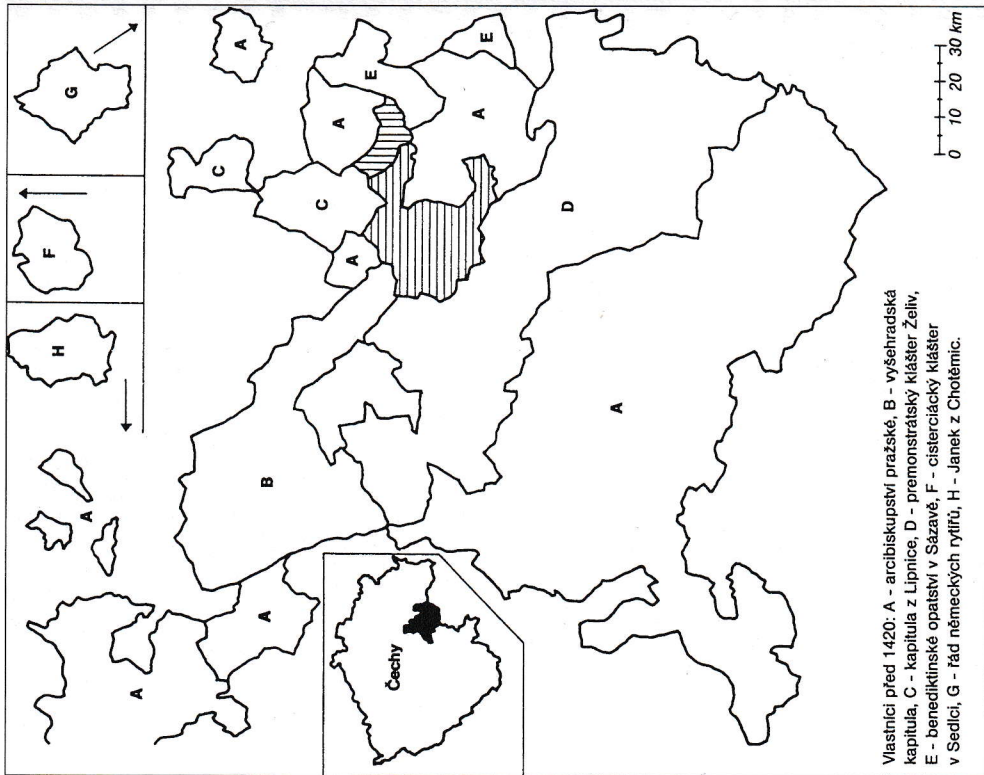
Česká šlechta si již ani více přát nemohla. Vedle chudé církve měla i chudého krále, svázaného navíc volebními kapitulacemi, jež od roku 1436 do Obnoveného zřízení zemského v roce 1627 šlechtické stavovské obci zajišťovaly spoluvládu, tzv. *imperium mixtum*.²⁴⁰ Dlouhodobá krize panovnické moci těžce zasáhla do vnitřního ústrojí českého státu, který až do roku 1419 spočíval na lenním systému. Jestliže z vnitřního hlediska princip stavovské dělené moci nesporně v Čechách a na Moravě rozšířil okruh osob podléhajících se na správe země, pak ve vztazích mezi jednotlivými zeměmi České koruny a v zahraničně-autonomním ohledu

husitství přispělo k dlouhodobému poklesu české státnosti. Zatímco v Čechách a na Moravě starý lenní systém ustoupil zemskému stavovskému právu, nic se na něm nezměnilo ve vztazích Čech k tzv. vedlejším zemím. V tomto asymetrickém modelu si české panstvo nárokovalo vůči ostatním stavovským obcím nadřazenost, kterou se jim však nepodařilo prosadit.²⁴¹ Odstředivé tendence pěti zemských obcí spolu s hlubokým náboženským rozkolem znemožnily vytvoření společného sněmu ze zástupců separátních zemských sněmů a tím i společné opoziční platformy vůči habsburským panovníkům a jejich centralizačnímu úsilí.²⁴²

Oficiální kodifikací v podobě Vladislavova zřízení zemského česká šlechta roku 1500 nejen naplnila, ale i dalekosáhle překonala dlouhodobé cíle, s nimiž více než před sto lety vstoupila do odboje proti Václavu IV.²⁴³ Jestliže husitská revoluce celý tento proces dočasně zmrazila, v delším časovém výhledu ho současně svými důsledky neobyčejně urychlila. Podstatná odlišnost obou fází varuje před zúženým pojmáním husitství jako stavovské revoluce, neboť v něm zdaleka nešlo jen o přesuny v mocenské skladbě.²⁴⁴ Již proto ne, že se faktická mocenská struktura husitského seskupení v letech 1420–1434 vymykala předchozímu i následujícímu stavovskému principu. Teprve po Lipanech se stavovské zřízení znovu začalo postupně prosazovat, a to i na nových základech. Nešlo tu jen o změny v stavovské reprezentaci na českém sněmu, ale i o závažné přeskupení ve struktuře světské aristokracie.

Nové rozdělení uvolněného církevního i zeměpanského majetku od základu pozměnilo skladbu vyšší i nižší šlechty. Dezintegrace církevních i jiných dominií do rukou početné skupiny drobných vlastníků trvala jen přechodnou dobu. Ještě před polovinou 15. století se začala prosazovat koncentrace pozemkového vlastnictví několika hospodářsky i mocensky nejsilnějších starých rodů a průbojných kořistníků nové válečnické aristokracie.²⁴⁵ Velikost těchto nově vzniklých dominií několikanásobně (s výjimkou Rožmberků) překonávala předhusitské državy vyšší šlechty. To je třeba brát v úvahu i při posuzování revolucních zisků šlechty jako celku. Jestliže například pozemkový majetek šlechty v plzeňském kraji stoupl v úhrnu proti předhusitské době o 30 procent (roku 1375 činil 52,6 %, kolem roku 1450 již přesáhl 80 %), pak většina tohoto zboží se zmocnily čtyři panské rody.²⁴⁶ Příkladem enormní koncentrace majetku v rukou nevýznamného příslušníka nižší šlechty, který se zmoohl ve službách husitských svazů, jsou državy Mikuláše Trčky z Lipy, jež kolem poloviny století zahrnovaly devět hradů a tvrzí, 14 měst a městeček a na 320 poddanských vsí.²⁴⁷

Pozemkové bohatství ani v husitské době neotvíralo přístup mezi panské rody, které si již před rokem 1419 nárokovaly všechny nejvyšší

Vlastníci před 1420: A - arcibiskupství pražské, B - vyšehradská kapitula, C - kapitula z Lipnice, D - premonstrátský klášter Želiv, E - benediktínské opatství v Sázavě, F - cisterciácký klášter v Sedlci, G - řád německých rytířů, H - Janek z Chotěmic.

Pozemkové državy Mikuláše Trčky z Lipy okolo roku 1440 (na základě výzkumu Lenky Dvořákové)

úřady v zemských a dvorských orgánech. Z oprávněné obavy před dravým vzestupem nové válečnické aristokracie, jež využívala vnitřně proměnlivě a právně-politicky ještě nerozvrstvené skladby šlechtické pospolitosti, se české panstvo začalo urychleně uzavírat v autonomní stav uvnitř stavu. Proto také kladlo důraz na biologickou kontinuitu (urozenost do čtvrtého kolena), jež chyběla většině válečnických zbohatlíků. Kolem roku 1500 bylo již panstvo samostatným stavem, je-

lnož příslušníci zapsaní do desk zemských sami rozhodovali, koho měli sebe příjmovou. A protože od poloviny osmdesátých let pánů zcela zmizeli z kalíšnického konfesního seskupení, přestaly být náboženské rozepře překážkou jejich jednotného postupu. Naopak u nižší šlechty si religiozní motivace ještě zčásti podržela svou roli. Mnohem větší nevhodou v jejím mocenském zápase bylo vnitřní napětí mezi jejími pevně neohraňovanými složkami, jež bylo na překážku jednotné reprezentaci na krajských a zemských sněmech. Účast na sněmu byla stále chápána jako osobní výsada (*ius proprium*) bez předchozího stavovského mandátu. Přesto se díky své početnosti nižší šlechta již v letech 1435–1437 domohla dvoupětinového zastoupení ve sboru příseďtíích zemského soudu a po tvrdém úsilí se jí roku 1487 podařilo dosáhnout i spolurozhodování při vynášení rozsudků.²⁴⁸⁾

Tak jako se z některých zemanů a vladků stali během revoluce pozemkoví magnáti, přiřadili se mnozí husitští měšťané a někteří královská města k feudálnímu vrchnostem. Zatímco zakupování patricijských rodů na venkově a jejich postupná feudalizace byly běžným jevem již v předcházející době, městské obce vlastnily až do té doby pozemkový majetek jen výjimečně. Jednou z velkých změn, které husitství přineslo, byl právě vznik venkovského majetku na rentovém či režijním principu. O nově vzniklém panství města Tábora, jež bylo největším svého druhu, jsme již slyšeli. Obrovského majetku se zmocnily i pražské obce, a to jednak sekularizací statků místních církevních institucí, jednak konfiskacemi majetku uprchlých měšťanů. Stovnáni majetku pražských měst a měšťanů v roce 1418 a 1440 ukázalo, že počet velkých statků vzrostl v této době na dvojnásobek, přičemž čtyři pětiny nově získaného zboží připadly městským obcím.²⁴⁹⁾ Ty navíc získaly značné sumy prodejem konfiskovaných domů (jen na Starém Městě pražském jich v letech 1424–1432 bylo 182!), z nichž bradily schodky válečných rozpočtů.²⁵⁰⁾

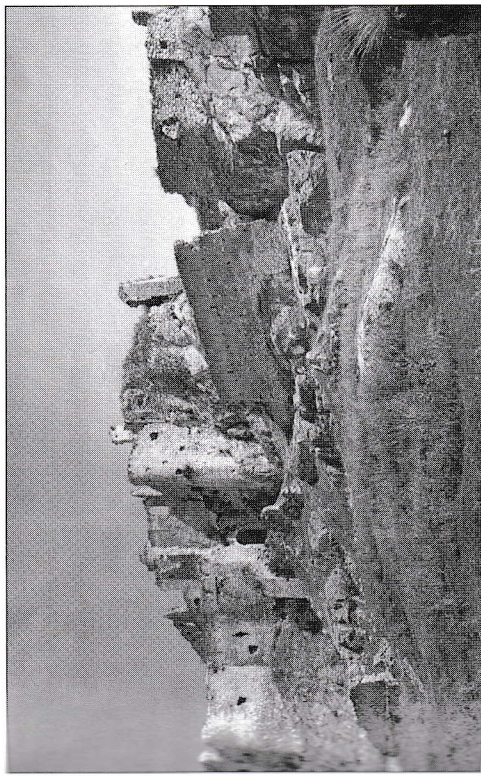
Spekulace s nemovitým majetkem usnadnila vlivným mužům městských obcí a husitským zbohatlíkům namoze trvalý vzestup mezi vyššími městskými vrstvy. Tuto sociální mobilitu lze postihnout i v jiných než pražských městech. Jedna vládnoucí garnitura nahradila druhou. Porozhodně je, že k uzavírání nového radního patriciátu docházelo v období poměrně ještě silného vlivu tzv. velkých obcí, v nichž se mohly uplatnit většinové zájmy středních a nižších měšťanských vrstev. Velké obce si sice podržely jistou kontrolní funkci, vecku se však jen výjimečně postavily proti vlastní radě. Spontánnost této aktivity v momentech nahromaděného sociálního nebo politického neklidu namovědijíc, že radní patriciát těžil z nekoordinovaného a vnitřně roz-

porného postupu opozice. Ke změně v tomto ohledu postupně docházelo až od sklonku 15. století, kdy se v mocenské infrastruktuře městské pospolitosti začal stále více uplatňovat politický nátlak silných cechů a sdružených cechovních bratrstev.²⁵¹⁾

Mimořádná role Prahy a ostatních husitských měst v politickém životě země výrazně poklesla již v roce 1434 a znovu pak po ovládnutí Prahy Jiřím z Poděbrad v září 1448 a po pádu autonomní tábořské městské republiky o čtyři roky později. Narůstající konflikty mezi šlechtou a městy dočasně zatlačily do pozadí nové boje o kalich, jež na dvě desetiletí upevnily jednotu stavovský rozvrstveného kalíšnického seskupení. O to více vystoupily vnitřní rozpory stavovské obce na povrch po náboženském smíru v roce 1485. Jablkem svárů byly v první řadě hospodářské výsady měst a jejich nároky na práva vyplývající z pozemkové držby. Více méně stranou přitom zůstalo zastoupení měst na zemských sněmech, jež bylo zakotveno již předrevolučním vývojem a jež samo o sobě až do počátku 16. století neznamenalo pro šlechtu větší hrozbu, neboť ani husitská města ještě netvořila svébytný městský stav. Po rozpadu regionálních konfesních svazů delegáti městské kurie na sněmech tudíž nezastupovali celý stav, nýbrž jen jednotlivá města. Co nesvedla revoluce, dokázala nutnost obrany základních městských zájmů proti ofenzivnímu nástupu vyšší a nižší šlechty. Od počátku 16. století královská města rychle doháněla, co zameškala. V široké publicistické kampani veřejně vystoupila se svými požadavky a na separátních sjezdech se během několika let ustavila ve skutečný již městský stav, jehož delegáti na svatováclavském sněmu v roce 1517 dosáhli nemalých úprav platného zemskéhořízení.²⁵²⁾

Většina starších i nových výdobytků vzala po nástupu Habsburků na český trůn brzo za své. Prvním náznakem nového kursu bylo zrušení tzv. velkých obcí roku 1528. Zničující úder pak přinesly trestní sankce za účast měst v nezdařeném stavovském odboji roku 1547.²⁵³⁾ Postižená města přišla o většinu svých majetků a duchodů a jejich autonomie v politické sféře byla omezena zřízením královských hejtmánů a rychtářů. Obojí podvázalo hospodářský a politický život českých měst až do konce 18. století.

Sporné zatím je, co všechno revoluce dala poddanému lidu. Víme již, že počáteční sny o společnosti bez pánů a poddanských dávek se brzy rozplynuly a že léta válek přinesla zvláště vesničanům těžké útrapy. Navzdory skeptickým hlasům řady kolegů soudím, že ani český sedlák nevyšel z revoluce naprázdno.²⁵⁴⁾ Předně i na něho se vztahovala svoboda víry neodvisle na náboženském vyznání příslušné vrchnosti. Jako člen jedné z polních obcí byl husitský sedlák nejen osobně

Spasský hrad, jedno z hlavních sídel tzv. bratříchů na Sloveňsku, pohled z prvního nádvoří

svobodný, ale i osobně odpovědný za zdar boje. Revoluce sedláky postavila na špičky voje a učinila z nich i velitele nižších jednotek, což bylo dříve nemyslitelné. Dlouhodobě je navíc zbavila tíživé povinnosti stávkových desátků a dávek. Hrozba zvýšeného útlaku je čekala až ve vzdálenější budoucnosti, neboť všechny pokusy omezit pohyb poddaného obyvatelstva se až do konce 15. století měly míjely účinkem.

Riká se, že národ zraje krizemi. Český národ vyšel ze své velké revoluce rozdrojen vírou, současně se však díky jí chtěl nechtě naučil reinkorporovat víru odlišnou. V teoretickém vyjádření českého národa jako pospolitosti lidí všech stavů husitství předešlo reálné možnosti jeho faktické integrace na celospolečenské bázi. Český sedlák nebyl sice vyřučován z pospolitosti mluvící českým jazykem, nestal se však součástí politického korpusu českého národa. Této výsady si dobojlo jen měšťanstvo, a to jen na přechodnou dobu. Demografické ukazatele nelze pro nedostatek pramenů spolehlivě postihnout. Jisté je pouze to, že husitství počestěním jazykově německých ostrovů uvnitř země dovršilo dlouhodobý proces počestěování velkých i menších měst.²⁵⁵⁾

Ve stručném nástinu jsem se pokusil naznačit, že v širší optice obecných dějin nejsou pozoruhodné jen zdroje husitství a jeho revoluční vyústění, ale i jeho dlouhodobé celospolečenské důsledky. Revoluční proces vyvrstávající z celého korpusu společenské skladby neskončil porážkou radikálních sil v polovině třicátých let, nýbrž kontinuálně pokračoval přeskupením i proměnou původní revoluční fronty a hluboko v českém

zemským ústrojí doznival až do konce 15. století. Vítězství strhlo na sebe umírněné husitské křídlo, které si revoluci nepřálo a které se dočasně neváhalo spojit s nepřitelem, aby si mohlo přisvojit její výsledky.

Většina úvah o dějinné roli a významu husitství až dosud vycházela buď z umělé konstrukce husitství jako celku anebo z redukce na jednu jeho část. Husitství v nich zastupovali Hus, pražané či nejčastěji radikální táboři. Hus sám neměl s revolucí nic společného, táborství zase bylo příliš krátkodobým vzplanutím, než aby se v pověsečných nahladech jevílo více než historicky pikantní epizodou. Úvahy vycházející z představy imaginární husitské unie společného programu, činu a osudu zase akcentují nevyzrálost i neúspěšnost české reformace, jež se se Lipany a kompaktáty dostala do slepé uličky. Ano, husitství skutečně mělo svůj vyšší princip v normativním příkazu božího zákona, husitské strany také společně vedly vítěznou válku s římskokatolickým světem, aby mu jako rovný s rovným předložily čtyři své společné články. Ač tento program vyjadřoval jen malou část revolučních požadavků, byl do té míry závažný, že římská církev z něho mohla dočasně a podmiňně akceptovat jen laický kalich. I z tohoto hlediska se husitství jevílo nanejvýš jen předzvěstí toho, co mělo přinést 16. století. Přinejmenším ale bylo prvním evropským hnutím odporu *in causa fidei* – ve věci víry.²⁵⁶⁾

Husitství však mělo svou vnitřní dimenzi, v níž společně ustupovalo parciálnímu a v níž se vedl boj na život a na smrt o vyznění revoluce. Z tohoto vnitřního rozměru doléhalo ven jen velmi málo. To však neomlouvá historiky, kteří dodnes přehlížejí tak závažné skutečnosti, jakými byly téměř úplná sekularizace církevního majetku, vytlačení katolické církve z politického života země, legální dvojvěří, teologická zakotvenost programových článků, lidová radikální reformace a v neposlední řadě i vznik první skutečně již reformní církve zcela nezávislé na Římu, jež se navíc konstituovala až v době odlivu revoluční vlny.

Integrální, na systémové analýze založený přístup k husitství jako celku nenárokují tomuto dějinnému fenoménu přední či významnější místo v obecném panoramatu evropské historie. Tak jako bylo třeba ba času, aby vyvstala naléhavost komplexního pohledu, bude třeba ještě vynaložit mnoho úsilí na komparativní studium podstaty i důležitých jevů reformních a revolučních hnutí před a po roce 1500. Teprve pak přijdou na řadu platnější závěry. S tímto ospravedlněným přistupují k závěru, v němž se pokusím shrnout, co lze podle mého mínění říci o dějinném místě husitství dnes.

Dialektika dějinných proměn není prosta paradoxů. Vývoj se někdy děje skokem, který posune do čela nižší formy a méně vyspělé oblasti,

jež zdanlivě měly nejhroší šance. Nebyly snad právě v tomto smyslu hnutí a reformní a revoluční vlny evropských dějin 14.–17. století? Jejich pozoruhodný časový předstih tomu nasvědčuje.²⁵⁷⁾

Celospolečenský charakter, územní i časový rozsah, mezinárodní ohlas i závažnost jeho dlouhodobých důsledků opravňují říci, že hnutí bylo více než pouhým hnutím uzavírajícím sérii „lidových“ revolucí v celoholného středověku.²⁵⁸⁾ Řadu podnětů i projevů mělo s nimi ovšem společné. Uvedme například krizové jevy ekonomiky, tlak církve na fiskalisku, roli mysticko-religiózní mentality i agitaci orálního typu. Vedle již zmíněných faktorů se však husitství odlišovalo od starších „lidových“ revolt i tím, že se v něm poprvé uplatnil rozvinutý mechanismus novodobých revolucí.²⁵⁹⁾ Přitom, jak jsem již naznačil, nikdo v Čechách revoluci nepředpokládal, ani neočekával. Co více, sama revoluce tápavě hledala svůj revoluční program. Vše skutečně revoluční, co v Čechách vytrysklo, mělo také jen krátké trvání. Naopak většina toho, co dlouhodobě přetrvalo, mělo většinou své kořeny již v předechozím vývoji. Z toho ještě neplyne, že revoluce starší vývojové tendence jen urychlila nebo retardovala. Husitství i tu namozte přineslo nové momenty, byť se nedotklo základních konstant feudálního. Raně kapitalistické vztahy ani podnikatele v celém husitském století nenajdeme. Husité také s výjimkou tábořských vizionářů a Petra Chelčického nemínili společenské zřízení založené na trojím lidu odstranit, nýbrž pouze uvést do harmonického stavu v souladu s příkazy božího zákona. Směřování k ideálům chudé církve prvotního křesťanství se v Čechách přitom naplnilo s razancí tak dalekosáhlou, že pohyb uvolněného sekularizovaného majetku vedl i k podstatné transformaci skladby světské aristokracie. Zmínit je třeba i závažné oslabení královské moci, jež usnadnilo přechod k stavovské monarchii předbělohorského období.

To vše dává za pravdu historikům a myslitelům, kteří počínajíce Louis Blancem viděli v husitství první článek evropských reformací a revolucí,²⁶⁰⁾ přičemž ovšem pojem „revoluce“ nelze omezovat jen na vztah k raným formám kapitalismu, jak činil klasický marxistický proud.²⁶¹⁾ Bez ohledu na konceptuální odlišnosti však převládá mínění, že husitství zůstalo buď na počátku anebo uprostřed cesty vedoucí k evropským reformacím a revolucím. Proto ani tato rozprava nemůže mít jednoznačné finále: české husitství mělo již sice povahu skutečného revolučního a reformního procesu, šlo však o reformaci a před reformacemi a revolucí před revolucemi.²⁶²⁾ Připustíme-li, že tomu tak bylo, cíle bylo dosaženo a netřeba již více mluvit o husitství jeho o české anomálii.